

RYSZARD MANTEUFFEL
 Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
 Warszawa

ZAGADNIENIA RACJONALIZACJI GOSPODARSTW ROLNICZYCH

na tle dyskusji przeprowadzonej na konferencji ekspertów do spraw racjonalizacji gospodarstw rolniczych, zwołanej przez Komitet Problemów Rolniczych Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ, a odbytej w dniach od 3 do 7 września 1962 r. w Genewie.

Uczestnicy konferencji:

- Belgia: M. J. J. Van Steyvoort, Ministerstwo Rolnictwa, Bruksela
 Bułgaria: I. N. Simeonow, Instytut Ekonomiki Rolnej, Sofia
 Białoruska SRR: I. Razmysłowicz, Instytut Mechanizacji Rolnictwa, Mińsk
 Dania: E. Kristensen, Królewska Wyższa Szkoła Weterynarii i Rolnictwa, Kopenhaga
 Finlandia: N. C. Westermarck, Katedra Ekonomiki Rolnej, Uniwersytet w Helsinkach
 Francja: A. M. J. Didon, Biuro Studiów i Syntez, Ministerstwo Rolnictwa, Paryż
 Holandia: J. F. van Riemsdijk, Zakład Ekonomiki Rolnej, Uniwersytet Rolniczy w Wageningen, C. M. Hupkes, Sekcja Ekonomiki Rolnej Narodowego Instytutu Upowszechniania Wiedzy Rolniczej, Wageningen
 Jugosławia: S. Miricz, Zespół katedr ekonomiczno-rolniczych, Wydział Rolniczy Uniwersytetu w Belgradzie, Zemun
 NRF: H. Bergmann oraz H. Kunert, Instytut Organizacji Gospodarstw, Braunschweig-Voelkenrode, J. Hesselbach, Instytut im. Maxa Plancka Pracy i Techniki w Rolnictwie, Bad Kreuznach
 Polska: R. Manteuffel i J. Kosicki, Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa
 Portugalia: F. B. de Seuse Estacie, Centrum Studiów Ekonomiczno-Rolniczych Fundacji Gulbonkiana, Lizbona
 Szwecja: L. Hjelm, Królewska Wyższa Szkoła Rolnicza, Uppsala
 Szwajcaria: J. Vontobel, Centrala Upowszechniania Wiedzy Rolniczej (dla Szwajcarii Niemieckiej), K. Kuesnacht, M. Veillon, Centrala Upowszechniania Wiedzy Rolniczej dla Szwajcarii Romańskiej, Lozanna
 H. Popp, Departament Rolnictwa Rządu Związku Szwajcarskiego, Berno
 Włochy: D. Agostini, Uniwersytet w Padwie
 Ukraińska SRR: J. Janczenko, Zarząd Ukraińskiej Techniki Rolniczej, Charków
 Zjednoczenie Królestwa W. Brytanii i Irlandii Płn.: D. K. Britton, Uniwersytet — Nottingham, F. G. Stuppeck, Zakład Ekonomiki Gospodarstw Rolniczych, Uniwersytet w Cambridge
 ZSRR: T. Kowal, Departament Rolnictwa Rady Ekonomicznej przy Radzie Ministrów ZSRR, Moskwa
- Organizacje specjalistyczne:
 FAO: W. X. Yang, Dział użytkowania ziemi i organizacji gospodarstw
 Europejska Wspólnota Gospodarcza: H. Zijlmans, Oddział analizy i warunków produkcji rolniczej, C. Baillet, ditto
 Organizacja Współpracy i Rozwoju Ekonomicznego: A. Simantev, Oddział Polityki Agrarnej

* *

Na wniosek ekspertów brytyjskiego, jugosłowiańskiego i polskiego do prezydium konferencji wybrano ponownie (podobnie jak w r. 1961) pp. Brittona jako przewodniczącego oraz Kowala jako jego zastępcę.

Konferencja ta była już drugą z kolei konferencją tego typu. Pierwsza, odbyta w czasie między 16 a 20 października 1961 r., w której wzięli udział eksperci z 13 krajów europejskich, doprowadziła do wymiany poglądów, a nawet do wstępnego ustalenia uzgodnionych poglądów na przydatność stosowania różnych metod w nauce i praktyce racjonalizacji gospodarstw rolniczych¹.

Porządek dzienny drugiej konferencji ekspertów z września 1962 r. obejmował 3 punkty a mianowicie:

- 1) Sprawozdania krajów uczestniczących w konferencji dotyczące stanu badań w poszczególnych krajach w zakresie racjonalizacji gospodarstw;
- 2) Specjalizacja i uproszczenie w zakresie pojedynczego gospodarstwa;
- 3) Wpływ badań w zakresie organizacji gospodarstw oraz specjalizacji na ustalanie planów rejonów rolniczych.

W konferencji wzięło udział 17 państw, a więc o cztery więcej niż w roku poprzednim.

W pierwszym punkcie porządku dziennego większość krajów uczestniczących w konferencji składała sprawozdania pisemne, które były krótko omawiane ustnie (11 krajów w tym Polska). 3 kraje składały tylko ustne sprawozdania, zaś 3 nie złożyły w ogóle sprawozdań. Zostało stwierdzone, że w ostatnim roku w pracach badawczych zwrócono szczególną uwagę na tematykę związaną z zagadnieniami racjonalizacji gospodarstw i że poczyniono w tym okresie znaczny postęp zarówno w zakresie badań teoretycznych jak i empirycznych.

Punktowi drugiemu porządku dziennego poświęcono najwięcej uwagi i czasu. Stąd cała konferencja posiadała właściwie charakter omawiania zagadnień związanych z upraszczaniem i specjalizacją gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Wygłoszono (lub tylko złożono, jeśli autor nie był obecny, jak K. Svoboda z Czechosłowacji) i przedyskutowano 10 referatów, w tym dwa z Polski.

Zebrani stwierdzili, że nie tylko w nauce, lecz i w praktyce rolniczej istnieje tendencja do upraszczania i specjalizacji gospodarstw. Upraszczenie gospodarstw polega na zmniejszeniu ilości działalności w gospodarstwie, co w zasadzie prowadzi do zwiększania stopnia specjalizacji. Nie wszyscy eksperci używali terminu specjalizacja w tym samym znaczeniu, na ogół jednak panował pogląd, że specjalizacja jest podstawowym zagadnieniem, którym należy się zajmować. Zgodzono się też z tym, że należy rozróżniać specjalizację w skali poszczególnej jednostki produkcyjnej oraz w skali całego przedsiębiorstwa.

Zgodzono się na to, że zarówno przykłady z praktyki jak i rachunek teoretyczny, oparty o metodę modeli wykazuje, że uproszczenie gospodarstw oraz (wzgl. — lub) specjalizacja może doprowadzić do zwiększenia wielkości i wartości produkcji, zmniejszenia wielkości nakładów, oraz poprawy wydajności pracy i wyników finansowych. W wielu okolicach, na skutek dążenia do lepszego wykorzystania parku maszynowego i posiadanej siły roboczej, specjalizacja (wzgl. uproszczenie) gospodarstw stała się naturalną konsekwencją technicznego rozwoju.

Przechodzę do omówienia dalszych poglądów, które zostały przyjęte przez uczestników konferencji.

Następujące czynniki wywierają wpływ na rozmiar i charakter specjalizacji: zmienne ceny poszczególnych środków produkcji i odmienne możliwości korzystania z nich przez gospodarstwa w różnych okolicznościach, systemy i warunki handlu rolniczego, różnorodność sposobów wpływania na stopień stabilizacji cen, stopień rozwoju technicznego, możliwość oszczędności w zakresie siły roboczej przez różne specjalizowane rodzaje wyposażenia gospodarstw, poziom wiedzy technicznej u kierowników gospodarstw i przedsiębiorstw.

Rozwój nowoczesnych metod produkcyjnych podniósł znacznie poziom kosztów inwestycyjnych, a więc wartość środków trwałych w rolnictwie. W małych gospodarstwach, wielkość środków inwestycyjnych, a co za tym idzie koszty środków trwałych, mogą być zmniejszone przez ich specjalizację. W ten sposób posiadane środki trwałe mogą być w pełni wykorzystywane. W małych gospodarstwach stosowanie pewnych form specjalizacji, wymagających niewielkiego obszaru użytków rolnych lub czasem w ogóle obywatujących się bez nich, bywa wynikiem

¹ R. Manteuffel. Metody i stan badań nad racjonalizacją gospodarstw rolniczych (za granicą i w Polsce). Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 2/1962, str. 5—23.

konieczności zapewnienia pracy całej potencjalnej sile roboczej gospodarstwa. Jednak, co jest znamienne i co zostało bardzo mocno podkreślone, nieraz zwiększenie efektywności gospodarstwa może być osiągnięte przez zastosowanie innych posunięć organizacyjnych, a mianowicie przez zwiększenie obszaru gospodarstwa.

Istniały wśród zebranych różne poglądy co do specjalizacji dużych gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Niektórzy byli zdania, że rozmiary poszczególnych działalności w tych obiektach są dostatecznie duże. Wobec czego specjalizacja nie jest w nich konieczną. Inni natomiast uważali, że warunki produkcji rolniczej, kwestia transportu, a w niektórych przypadkach również oszczędności w zakresie nakładów inwestycyjnych — skłaniają mimo wszystko do specjalizacji. Podkreślano, że specjalizacja w dużych gospodarstwach uspołecznionych, oznacza głównie istnienie niewielkiej ilości działalności o dużych rozmiarach; mogą też jednak istnieć działalności uzupełniające lub pomocnicze, które służą do lepszego wykorzystania siły roboczej i uzyskania większej wydajności pracy.

Zwrócono też uwagę na fakt, że lepsza efektywność gospodarstw wyspecjalizowanych mogła być wynikiem tego, że były one kierowane przez osoby, których poziom umiejętności w zakresie kierownictwa przekraczał średni poziom kierowników gospodarstw prowadzących tradycyjnie, a więc wielostronnych. Z drugiej strony możliwe jest inne wytłumaczenie tego faktu; specjalizacja gospodarstw może pozwalać lepiej wykorzystywać zdolności ich kierowników w zakresie zarządzania przez ograniczanie wymaganych od nich wiadomości przyrodniczo-technicznych.

Przeciwko upraszczaniu oraz (wzgl. — lub) specjalizacji gospodarstw przemawiają różnego rodzaju względy: ryzyko, wahania co do sezonowego zapotrzebowania siły roboczej i siły pociągowej oraz pewne trudności w zakresie utrzymania urodzajności gleby. Jednak rozwój środków chemicznych do walki z chorobami i szkodnikami oraz stosowanie nawozów mineralnych zmniejszyły stopień konieczności stosowania określonego następstwa roślin, jako środka do utrzymania urodzajności gleby. Ryzyko w zakresie wahanía cen może być w pewnym stopniu zmniejszone przez różne formy pionowej i poziomej integracji oraz przez państwową politykę stabilizacji cen.

W gospodarstwach posiadających gospodarkę polową dążność do przeciwdziałania sezonowym wahaníom zapotrzebowania siły roboczej przemawia za posiadaniem w gospodarstwie przynajmniej dwóch lub trzech roślin uprawnych. W polskich warunkach liczba ta — zdaniem moim — nawet w małych gospodarstwach rodzinnych musi być zwiększona, nie mówiąc już o dużych uspołecznionych gospodarstwach. Niektóre rośliny takie, jak warzywa, owoce, tytoń, winorośl są szczególnie przydatne dla specjalizacji gospodarstwa. Poza wymienionymi roślinami jest rzeczą trudną ograniczyć ilość roślin uprawnych do bardzo małej liczby. Wyjątkiem może tu być jedynie gospodarstwo produkujące zieloną paszę objętościową.

Na ogół produkcja zwierzęca lepiej się nadaje do wąskiej specjalizacji niż produkcja roślinna. Należy się jednak liczyć z tym, że specjalizacja w zakresie produkcji zwierzęcej jest bardzo kapitałochonna. Jeśli więc ma być zalecana specjalizacja w tym kierunku, to jednocześnie muszą być przewidziane określone ułatwienia kredytowe. Szczególnie ostrożnym należy być przy zalecaniu specjalizacji w zakresie produkcji artykułów, których rynek w określonym kraju jest bliski nasyceńa.

Jak to już zostało wspomniane, proces specjalizacji jest ściśle związany z procesami poziomej i pionowej integracji. Zasada ta obowiązuje we wszystkich krajach niezależnie od istniejącego w nich ustroju społeczno-gospodarczego, jednak pierwsza forma integracji ma szczególne zastosowanie w krajach o gospodarce planowej. Natomiast integracja pionowa posiada szczególne znaczenie dla gospodarstw małych, rodzinnych, pozwala im to bowiem m.in. uniknąć kosztownych pośredników w handlu pomiędzy gospodarstwami.

Na konferencji został też m.in. wyrażony pogląd, że dobrze wyważona integracja pionowa i pozioma, połączona ze stosowaniem specjalizacji, może podnosić poziom dochodu nawet małych gospodarstw rodzinnych do tego stopnia, że będą mogły wytrzymać konkurencję większych farm.

W trzecim punkcie porządku dziennego zademonstrowano m.in. zastosowanie metody programowania liniowego dla uzyskania optymalnej wielkości gospodarstwa oraz optymalnej kombinacji działalności w gospodarstwie. Podkreślono jednak trudności przy wprowadzaniu w życie uzyskanych wyników w zakresie racjonalnej

organizacji gospodarstw na skutek oporu ludności trzymającej się tradycyjnych form gospodarowania. W innym referacie wykazano, że w związku z postępującą mechanizacją obszar nowoplanowanych gospodarstw rodzinnych powinien wzrastać.

W sprawie dalszych prac zespołu ekspertów, wszyscy zebrani byli zgodni co do tego, że należy w 1963 r. zorganizować trzecie z kolei zebranie ekspertów. Została zaproponowana następująca tematyka konferencji:

1) Zagadnienia związane z praktyką specjalizowania gospodarstw i związek tych spraw z poziomą integracją oraz wielkością gospodarstw;

2) Czynniki ekonomiczne i czynnik człowieka przy reorganizacji drobnych i wielkich gospodarstw;

3) Wzajemne uwzględnienie środków prowadzących do racjonalizacji gospodarstw oraz środków stosowanych przez politykę agrarną kraju.

Wysunięto też propozycję, by następna z kolei (czwarta) konferencja ekspertów zajęła się tematem: zagadnienia wielkości przedsiębiorstwa rolniczego jako jeden z aspektów racjonalizacji gospodarstw w różnych formach społeczno-gospodarczych.